

ו'וסף אברהם

הוא פירוש הראב"ע על אסתר . מהרדא תניינא

היתה חמדה ננוזה עד הנה

ועתה היא מוצאת מאפלה לאורה

על ידי

ו'וסף צעדנר

א

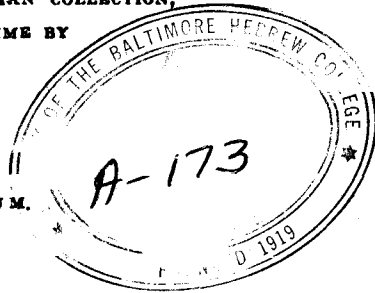
נרפס מחדש ע"י הוצאת מקור
ירושלים, תשל"ב

ABRAHAM ABEN EZRA'S
COMMENTARY ON THE BOOK
OF ESTHER,

AFTER ANOTHER VERSION.

COPIED FROM AN OLD MS. IN THE HARLEIAN COLLECTION,
AND EDITED FOR THE FIRST TIME BY

JOSEPH ZEDNER, //
OF THE BRITISH MUSEUM.

134
Ib 5 R
VOL 5

LONDON:
DAVID NUTT, 270, STRAND.

לכל קוראיו

לכו נא ונתבוננה בבני האדם ילידי דור ודור , וראו עדת המתחכמים והנם כמתאוננים ודרכם הפכפך וזר , כי לא על שברם יועערו גם לא על קוראותיהם יתנו קול , כי על כל תהפוכות תבל במסבות מתהפכת . לו יש לאל ידם לא יתנו כל ימי חלוף לעבור גבולם ויקראו להם התמהמהו , את ההוה עוה ישימו ועל העתידות יעוררו לויתן כי רעה נגד פניהם . אבל אנחנו חטאנו , כל היום התאוינו תאוה להתעדן עם ישני עפר , ביישה ילדותנו את זקנתנו , ונפשנו קצה באשר חלק לנו בעצם ימינו , אותנו נזרה הלאה ואול לו אז יתהלל , כי לא זכרנו את מאמר המלך , אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה .

ואלו לשאוב מים ממקור הגבורים אנשי השם אשר מעולם נכספו הכוספים החרשתי , ומי לא יודה כי להם היתרון ממנו בכל דבר דת ודין , הגביה עוף ביראת השם ומוסרו או העמק בין התורות והחוקים באר היטב . אכן אלה המתלוננים ואוררי יום יסתכלו בקנקן ישן ולא במה שיש בו , טחו עיניהם מראות השמש בחצי השמים , בהביטם אחרי יום אתמול כי יעבור , ובדבר אשר שגו עליהם , כי אמנם בדור שלפנינו , כאשר החלו העמים לקרוא לשלום אל אבותינו האמללים והנכאים , והם השיבו אמריהם כלשון עם ועם , כמעט לא היה איש שם על לב להתהלך על קברי האבות ולהקשיב לקול חוצב אבני מצבותיהם . ויש אשר העפילו לבוא אל הקדש ואש זרה הביאו בידם , כי הסכן הסכינו בימים ההם לתת

התורה החדשה עיקר וירושת אבותיהם טפלה . ועתה שא עניך וראה מופת התחדש בימינו , כאשר מלפנים לאדום וליון ולמצרים חרטומים וקוסמים , יעירו נרדמים ינלו צפונים , כעת יאמר לישראל מתיך יחיו , מקברות יובלו , ותחיינה העצמות היבשות , המונים המונים נקבצו באו , דור ודור וחמיו ושגים כחוללים , ועיינו רואות . ומה יקחך לבך עוד לשמצה באחיק לאמור , שהימים הראשונים היו טובים מאלה .

אמת כי כבר זרחה השמש מלפנים ליהודים השוכנים בארצות הננב , העומדים בחצרות מלכים להם יד ושם בחכמת בני קדם , בתורת הזקנים חפצם ויחפרוה ממטמונים . המה עשו בלהטיהם גם יבולו ויראו אלהים עולים מן הארץ , אכן לא היה חזון נפרץ בימים ההם , התעודה בישראל בצל הכסף שכנה , והחכם המסכן לא מצא די מחסורו כי אם באוצרות הנדיבים אשר שם הספרים אסורים . והיה כי ירחק ממנו המקום במה ישבור צמאונו : לא כן אתנו אנחנו היום , כי מעת אבי כל מחוקק בעט ברזל הסב נחלתו לבאים אחריו , מנילותינו מאלופות מרובבות ומלאה הארץ דעה . וכי יקרא לאיש ספר החתום או הגלוי משארית פליטת ארץ יהודה , יתנהו לידי עושי המלאכה וימצא מאה שערים , בכל גבול ישראל ישלחו כי אין מעצור , ולו תהיה צדקה כי ישולם לאיש כמעשהו . גם יש ויש אתנו נבורי חיל יכתב שמם לדור אחרון , האחד גלל אבן מעל פי באר הפרורה האיתנים כרוה אנשי בנסת הגדולה , ואחריו רבים שתו רבים ישתו ; זה קורא הדורות מראש יאיר אפלה ויבנה הרבות , וזה ינוכב המנצחים בנגינות הנבאים על הודות והלל . אלה פשטו אל נדודי ארם ימצאו יחלקו שלל , ואלה ימששו באהלי ערב להשיב רכושנו אשר לבו היה , ובאו האובדים בארץ נכריה זתרב משאת העזובה עד כי חדל לספור .

ואולם מאז ידע האדם את העת והנה תואמים בבטנה, רבות בנות אישר הולידה כדמותה כצלמה הלא הן כתובות על ספר קהלת. מקבילות הן אשה אל אחותה ולא תראה לך עת לדבר בלתי אם רעותה עמה עת לחשות. גם לאלה העומדים על הפקודים להנחילנו את נחלת אבותינו ולאמור לאסורים צאו. גם לאלה עת יאמר המלאך הרף ירך. יש אשר דרכם כסל למו בהוציאם ישן מפני חדש, והיה כל יעלת חן המוצאה מארץ שביה תהיה צררה לחברתה ותקל נברתה בעיניה. וכבר פגשתי אני הכותב באיש אחד אשר הרבה לספר בשבח העתק ספר חובת הלבבות לר"י קמחי, אשר מעט מזער הורם ממנו והובא לנו זה כמישליש שנים, וכי גדול יום הגלותו כיום שנתנה בו תורה לישראל. ואען ואמר מי יתן ונדע תרגומו על מאמר קצר בשער עבודת האלקים כי כבר הוא ממני, ואחר המשא ומתן בדבר הודה לי האיש כי מימיו לא קרב לבא בשער ההוא, סגור היה לו לא יפתח. זאת ועוד אחרת, יש אשר דמו מצוא דבש בנוית ארי, ויאכלו כשבועם ובתתם לרעיהם עמם ויהי למרה בפיהם, על כן ראוי להבדיל בין קודש לחול, ויותר מזה הזהר בכל דבר חוק ומשפט, הקריבהו לפחתך בטרם תתן לעם ויאכלו, פן תשגה עור בדרך והבאת עליך קללה ולא ברכה.

ועתה אחי הקורא אל תתנני לפני הדורש ואינו מקיים, ואל תאמר אלי אתה האיש את משפטך חרצת, כי הבאור הקצר הזה אשר אנכי נותן לפניך היום, מתנה יקרה מאוצרות איש חמודות, פירוש מגלת אסתר בנוסחא חדשה ומשונה מאשר בספרי הדפוס, מלבד מה שאינו נוגע בדבר הלכה כלל — אנכי ערבתי ערובה לפדותו, ואם לא הביאותיו והצנתיו לפניך ומצאני עון. כי זה שלש שנים נר אנכי בארץ הזאת, ומשמרתי בעזרת הספרים אשר שם הנני

הגדול יושב האי עליה יקרא לתהלה ולתפארת כי רבה היא . אפס כי לא בכתבי לשון הקדש תתפאר , כי המה המעט ולא ישוו לאשר בנגזי אוצרות עיר ועיר הידועים ליודעי ספר . מספר המגלות העבריות כי הנמצאות בזה עולה קרוב למאתים , כולן ברורות נושאות נכאת וצרי ולוט , ומעט מהנה לסגולות יקרות תחשבנה אשר אין כמוהן , והן היו לי שעשוע לעתים רחוקות . כי אמנם פקודתי לעבודתי במחלקות ספרי הדפוס ולא במחלקות כי , אשר שם כור הקרב כמוני , ואם לחם סתרים לחמתי וינעם לי , לא עלתה על לבי לשלוח יד ולהקריב קודש בחוץ , כי יראתי לנפשי פן אסעול מעל ואהיה לבז .

ויהי היום ואבוא הביתה לעשות מלאכתי ואני עובר כפעם בפעם את חדר נגזי המכתבים , והנה קול נאקה באזני מצפצף בעגור " אהה אדוני הושיעה " , ואפן כה וכה ואין תמונה לנגד עיני , ואמר אך שוא דמיתי ורעיוני התעוני , ואסב ללכת לדרכי ורגלי על הסף והקול אלי שנית מן החרכים " אל נא תאטם אזנך משמוע צעקת אומללה , כי אין גואל קרוב ממך , הלא אנכי המגילדה הלומה פה בתוך , בעדי ובעד אחיותי אשוע , כי לשפחות נמכרנו זה כמה שנים ואיש אין בארץ לבא אלינו , ונהי צרורות ובוכורת על בתולותינו אנכי ורעותי , וזאת נחמתנו בעניינו כי כמקרה הזה קרהו לאלפים ורבבות בכל ארבע כנפות הארץ אשר הגלו שמה , הטו שכם תחת מוטות עולן עד כי נראה להן גואל ומושיע , על כן ניחל גם אנחנו עד יערה עלינו רוח חסד ולא נאמר נוואש . אך זה מקרוב קול דרור נשמע בבית הכלא , איש חיל בא מארץ מרחקים , חובר חברים מחכם , לבו כלב האריה ולא יחת מפני כל , הוא ירד שאולה ויעל , השיב והטעמים במצולות נשיה והרבה עמו פדות . ויפגז לבי כי לא האמנתי עד שבא היום ראיתיהו – אהה ליום , כי בנד בי וביתר

השבי , נכריות נחשבנו לו גם מכרנו , ועלי לתנות ולהרים קול .
 כי עולל לי מאשר עולל להן , תחת הראות העמים את יפיי ואת בנדי
 עדיי , הפשיטני ערומה נתנני כאחת הנבלות בנות בלי שם . הרע
 גורלי מאשר היה בתחלה , על כן נחם יסתר מעיני ותקותי מפח נפש .
 כי אין מי ישאל לשלום לי , על דברת שלא ימצא האדם אחריו
 מאומה . ועתה אותך ראיתי עובר עלינו תמיד , ואשא קולי כי גדול
 הכאב מאד נלאיתי כלכל . הבט נא רחם נא ולך משפט הנאולה .”

ויהי כי נכמרו רחמי בדברה ואען ואמר : אם כדברייך כן הוא
 אנכי אנאל וממני פריך נמצא . ואני לא האמנתי לשמועה , כי
 ידעתי את האיש ואת מעשהו והוא זכה לשם בנכבדי ארץ , ואיכה
 יבגוד בבתולת ישראל אשר לו יעדה . ואדרוש ואחקור היטב והנה
 אמרת נכון הדבר , כצעקתה הבאה אלי כן נעשה , ועלי לשמור
 מוצא שפתי כאשר נדרתי ולהביא מנחת קנאות מזכרת עון . ועתה
 חלילה לי מדבר עתק על כבוד האיש ההוא ונגוע בקצהו , כי אולי
 נחוץ היה למחוז הפצו העיר הקרובה והיא מצער , אשר שם ספרים
 יקננו , ובחפזו לא נשמר ויאשם . גם לא באתי היום לעשות משפט
 לכל העשוקות ההן ולריב את ריבן , כי אם להיות לפה לקשת רוח
 אשר צעקה אלי כדברים האלה , ולמען יוכיחו אחי בינה ובין איש
 ריבה אציגה דבריו פה כאשר הם בכתובים , העתקתים מלה במלה .
 ”בקובץ רס”ט : פירוש פרקי אבות . הוא יפה , בלי שם הכותב .
 (ואח”כ הולך ומונה בערבוב דורות את המתברים הנזכרים
 בתוך הפירוש , גם העתיק איזה דבורים ככתבם .) ובכרך
 הזה נמצא עוד : א) ביאור על התורה בדרך בעלי תוספות .
 ב) פיי רות לטוביה בן אלעזר “ (1) .

אלה דברי האיש המתראה לה כמוצא שלום , את מקורה לא הערה

וישנה ואת נערותיה, ועתה בוא ואראך את יקר תפארתה, וזה פריה, ארבעה וחמשה בסעיפיה:

- א) מנחת יהודה על התורה.
- ב) פירוש מס' אבות לרבינו יונה.
- ג) לקח טוב על מגלת רות.
- ד) פירוש איכה ושיר השירים לרש"י.
- ה) פירוש אסתר להראב"ע.

ובטרם אוסיף להעיר על כל א' וא' מה שיאות לקורא לדעת, אמר כי קרה למגלה הזאת (הכתובה על נייר ברביעית) כמקרה רוב הכתיבות הישנות, צפו מים על ראשה ורקב אכלתהו, ומסמן הדפים לא הרגיש ששלט המשחית מבית כבחוז, כי גם בתוך חסרו יריעות כהנה וכהנה, ואעפ"כ סמן הדפים כסדרם במספרים הנדויים. והנה הספר הנזכר ראשון לקה בכמה מקומות, ב' וד' שלמים הם אתנו, ג' וה' חסרו כל אחד מהם הדף השני.

א) מנחת יהודה (1-137) יש ממנו כמה העתקות כ"י 2, ואותה שהובאה בדפוס³ צעירה היא לימים ממגלתנו זאת, גם נראה שהיתה מלאה מעיות והוסיפו עליהן המדפיסים ככרכת ידם, ובספרנו הרבה מאמרים, בפרט אשר נוספו בשולי היריעה, שלא נראו שם, מהם מה שנעתק מס' חזקוני ולא אבה המאסף לכפלם מטעם הנזכר בספר שם הנדולים, ומהם אשר לא מצא בהעתקתו. ואולם למראה עיני אשפוט כי אינם יקרים כל כך לצעוק חמס על העלמת עין מהם, אבל רבה התועלת המניעה בתקון שבושי הנדפס אשר אין ספורות למו. ד"מ דף י' ע"א שורה ח' מלמטה צ"ל והולכת לג' רוחות מזרח דרום מערב. — שם שורה ז', צ"ל

(2) עיין Zunz, Zur Geschichte u. Lit. p. 96

(3) דעת זקנים ליורנו תקמי"ג. ע"ש שהועתק מכ"י שנת רמ"ח.

ומעט מן המזרח. — דף י"ב בסוף ד"ה אותה צ"ל ולא שייך
התם פסול ממזרות או שפחות כך פי' התוס' במס'
תענית: בתואל בן מלכה וכו'.

(ב) פירוש מס' אבות לרבינו יונה (182—137) כן היה
כתוב בראש הדף, אלא שברוב הימים ניטשטש, וכדאי עדות
רבינו הרשב"ץ והר"י יעבץ והר"ש די אוזירא אשר בפירושיהם על
מס' אבות הכניסו דברי רבינו יונה כצורתם ובהזכרת שמו עליהם,
אבל גם מבלי עדותם היה כותב המאמר הזה מתודע אלינו על ידי
מתק לשונו ומדבריו הנאווה (4) מחובר אל היראה והמוסר והתוכחה,
והנה זה שנה תמימה נודע במחנה העברים שהובא הפירוש הזה בדפוס
באלטונא (5), ויגעתי להשיגו ובא אלי אפס קצהו, ואילו היה כמשפטו
משפט כל הדפוסים החדשים הייתי דנם לשריפה, כי המכתב איננו
חרות אלא חירות על הלוחות, כאשר יקח איש את האותיות מבלי
דעת וירקידן כמו עגל, ולדונמא אעירך על שני מקומות, פ"ד
משנה ח' ר' יוסי אומר, במקום מלות "בהכרח הפוסקים" צ"ל
בהרבה פי', במקום "ולוקח" צ"ל וחולק, מלת "להיות" מיותרת,
ובסוף המאמר תחסר מלת נראים ולא איזה תיבות, — פ"ה בסוף
משנה ט' במקום "ובכלל יש להן שיטבעו" צ"ל ובכולן יש בהן
שנוי טבע.

(4) זמן הטעם הזה בעצמו היה לנו להחליט שס' או"ה הארוך לא חברו רבינו,
ואולם גם חכמי זמננו יזכירוהו בשמו, אף שכבר העיר על הספק הרב חיר"א
במזמורת הרבה, ואם יש לתלות בהספת המניה זכרון הפוסקים המאוחרים, אני
אביא ראיה חדשה להשערתי ממה יעדינים הניתנים סתם סותרים לפסקיו
באגרת התשובה, כי שם פסק לחומרא וכסברת הר"ח בענין ביטול כמאכל
בן דרוסאי, וכן בהכשר התנור ע"י השלכת קיסם אפי' לתבשיל, ובאו"ה מ"ג
ח' מקיל בשניהם, וכן הסכמת רוב הפוסקים.

(5) זה מקרוב ראיתי רשימת ספרים מוכר בה אבות עם פי' ר' יונה ד' אמ"ד
תפ"ו, ואני לא ידעתי אם ט"ס הוא אם לא.

הפירוש שלפנינו הוא על חמשה פרקים בלבד, וזה נראה פשוט לאחד המבקרים (6), אף שבאמת יש לנו פירושים קדמונים על ברייתא דר' מאיר, ובמדרש שמואל מביא פי' רשב"ם (7), ואפשר שרבינו יונה עצמו כתב ביאורו על הברייתא נ"ב, כי הוא נזכר בספרי ב"י של די רוסו קובץ אלף ר"ג.

זאת סיום המסכתא רשם הסופר זמן הכתיבה "יום ז' בכ' לחדש תמוז שנת הרי"א ליצירה" אבל אין הסימן עולה יפה, כי בשנת ר"א חל כ' תמוז להיות ביום א' ובשנה שלאחריה היה ביום ז'.

(ג) פירוש רות למרי ורבי טוביהו בר כבוד ר' אליעזר (182—189) אשר לא בא בדפוס עדיין, אבל ידוע לחוקרי קדמוניות, וכבר העיר די רוסו שמאמר אחד מפתחת רות בזה המדרש מובא בהקדמת שורש ישי להר"ש אלקבץ. והא לך הפסוק האחרון: "ואישי הוליד את דוד למה כתוב באלף דכתיב ביה בישי זהאישי בימי שאול זקן באנשים". ואם נגזור מזה שהיה לפני ר"ט נוסח אישי באלף, הוא נגד המסורה דה"י א' ב' י"ג (8) ועיין מפרשים שם.

(ד) פירוש איכרה ושה"ש לרש"י (190—207) בהשקפה ראשונה, לא מצאתי שנוי בנוסחאות, רק איזה, מאמרים לקוחים ממדרש איכה ונקראים בשם תוספתא דאיכה.

(ה) פירוש אסתר להראב"ע (210—218) מכתובה אחרת

(6) עיין L. B. des Orients, 1848, p. 743.

(7) אבל יש לתמרה על בעל מ"ש אשר לא הרגיש שפי' הרמב"ם הנדפס על הברייתא אינו אלא העתק מפי' המיוחס לרש"י. ומהנהת כ"י המנוח ר' חיים בר"י (אשר קמו ספריו לנו למקנה) למדתי שכבר העיר על זה הרב חיד"א בס' פתח עינים, ור"כ אין מקום לקושיה ב"ש המכרת בסוף הפרק בגליון הש"ס החדשים.

(8) אבל כן נמצא גם בחלופי גרסאות קיניקוט בקובץ כ"י א' מתחלת אלף השני.

אבל איננה מאוחרת, הוא המונש לפניך היום, ונמ זה הכותב לא היה יודע ספר והרבה שגיגות, ואעפ"כ העתקתיו כצורתו, רק במקום שטעה בלשון הכתוב או שכפל המלות הגהתי על נכון, ובקצת מקומות ששינה את טעם המחבר העירוני בשולי היריעה, גם נתתי ריוח בין הדבקים כי בכ"י יש כאן ערוב דברים ולפעמים הפסקות שלא כענין, והנה עיניך רואות שהנוסח משונה מהנדפס לפנינו, ואם הענין ישוה בהרבה מקומות כי אב אחד להם, פעם בא בארוכה ופעם בא בקצרה, ואף כי אין לנו עדים להעד על התיחס הפי' הזה להראב"ע, לא יסתפק בו כל היודע במיב לשונו ובדרכו אשר בחר בו בכל שאר חבוריו⁹. גם ברור כשמש שהוא מהדורא תניינא¹⁰, כי הפי' הנדפס חובר עם פי' קהלת שנת תת"ק, וע"כ מזכיר בו הספרים שעתיד לתברם, כפי' שמואל ומלכים ועזרא ותרי עשר (א' א' ו' י'), ט' א'), ובפי' דניאל משנת תתק"ז (ב' מ"ח) אמר "כאשר פירשתי במגלת אסתר" וכוונתו על הפי' הראשון הנדפס, אבל באשר לפנינו יורה על זמן עבר פעמיים¹¹ ויאמר "כאשר פירשתי בס' דניאל". ונראה בעיני שחובר לצורך איש מהנדיבים אשר קרא ושנה ולו יד בהבנת המפרשים אבל לא הגיע לחכמות רמות, כי על כן לא הרבה לדבר בחידות ולא השתמש בלשון עמוק ונסתר, ומאותו הטעם בחר בפשט הכתוב והרחיק הדרוש, מיראתו שיפרשו מאמרים סתומים כצורתם ויבואו לידי תקלה, כנראה מדבריו על פסוק בלילה

⁹ גם לא יחכן שנעשה ע"י א' מן התלמידים כנודע בקצת מספרי הרב, כי חוה"ט יד בעליו בו ומליצתו בלתי מתנכרה, והתבונן נ"כ שאמר בשם אומרו רבינו סעדיה (ד' י"ד) ובשם א' מהכמי אפריקי (ד' ד') ובשם בעל חכמת התולדות (ח' י') מה שזכר בנדפס סתם, גם הכניס דעת ר' מרינוס (ו' ח').
¹⁰ ומלבד שתי השטיות הידועות בבאור התורה היו לו מהדורות אחרות על שיר השירים וקהלת גם כן, כאשר הראה הרב מ' שלמה יהודה רפפורט במאמרו

Wissensch. Zeitsch. für jüd.-Theologie. IV. p. 270.

¹¹ ב' ו', ד' ה' וכויון על פירושו בדניאל א' ד', ט' א'.

ההוא¹²). ואולם אחרי העיון תמצא כמה דברים יקרים למבין ומועילים בבאור הכתובים. ואעירך על קצת מהם ואתה תחזה שאריתם. עיין פי' מדינה (א' א') עשי המלאכה (נ' ט') ומה שהבדיל בין מענה זרש (ה' יד) למענה חכמים (ו' י"ג). בפי' מלות שני (ב' יד) ומפוזר (ג' ה') אחז דרך אחרת, גם אל יקלו בעיניך מאמרים קטנים נוספים ליפי המליצה כמו בפי' ותשא חסד (ב' ט'), ואף במקום ששני הפירושים עולים כאחד יאיר לך אור חדש ע"י הוספת מלות, כמו פי' כשבת (א' ב') בנדפס "וככה כתוב במנלה", שהוא מאמר סתום וכאן פורש. וכן פי' יתנו (א' כ') שבנדפס יש מעות סופר¹³ ובמהדורה תניינא יתברר.

ועתה אחרי אשר שלמתי נדרי לא אעצרכם עוד במלים ולא תעמדו בחוץ. בואו הביתה דרשו מעל ספר והשתעשעו בו בהניע תור הפורים וברכתם גם אותי.

לונדון בחדש מבת תר"י. יוסף צעדנר.

¹² ועיין עוד בפתיחתו לפי' איכה. וכבר יצאו ללחום שלשת הגבורים נגד המחפש עולות בדברי הראב"ע, ראשונה נסע החכם יש"ר ואחריו המנוח מ' נחמן קראכמאל (כ"ס חמד ח"ד) והרב הגדול המסתתר בכבוד תהלתו (שם ח"י), ענו חורפיו דבר, ונדולה מזו שאיש אשר יצא לקטרני על הראב"ע בעל כרחו יענה שבחו.

Umbreit, Theolog. Studien u. Kritiken. V. p. 634.

¹³ הנה לא זכיתי לראות נ' דפוסים הראשונים מפ' הרב על אסתר שהזכירם די רוסי, והם בולוניה רמ"ב, קושטנשינא רס"ה ורפ"ב. אבל במקראות גדולות ד' ויציא רפ"ו ובכל הדפוסים המאוחרים תמצא הנירסא "יתנו יקר, שב אל מלת כל איש", וזה אין לו מובן, ודחק בעל מנלה סוד (המ. ורנ תקנ"ה) לבאר הסתום ח"ל "פי' כוונת זה המאמר יתנו יקר לבעליהן הוא בעצמו מה שנאמר אחר כך בפקידת המלך להיות כל איש וכו'" והנכון שמלת איש מיותרת.

פירוש אסתר להראב"ע .

נאום אברהם הספרדי . הואלתי לפרש המגלה בכל מאדי . פסוק אחר פסוק כפי אשר תשיג ידי . ויודע סודי הוא יהיה עמדי :

א . ויהי בימי אחשורוש , אחשורוש , שם זה לשון פרס . על כן לא נדע מעמו , ואילו היה לשון הקדש ניכ לא ידענוהו למה נקרא ככה . אם לא יספר הכתוב המקרה שקרה לקורא בשמות השבטים ומשה גם בריעה . ומעם הוא אחשורוש בעבור שאבי דריוש המדי שמלך על בבל כהכרת מלכותה היה כך שמו כאשר הוא מפורש לדריוש בן אחשורוש והוא מלך על מדי , וכורש התנו מלך על פרס . ובזמן אחד מלכו שניהם וראיות יש על זה . וכאשר מת דריוש מלך כורש על מלכות מדי ובמות כורש מלך אחשורוש על פרס ומדי כאשר הוא כתוב במגלה חיל פרס ומדי . ובאחרונה למלכי מדי ופרס דריוש בן אחשורוש הראשון מלך בתום שבעים שנה לגלות ירושלים . והוא היה זקן בן ס"ב שנה ובתחלת מלכות אחשורוש זה השני כבר היו ישראל בבית שני וכתבו שטנה והיא הפרשה הכתובה בעזרא אחר כך . כי זה אחשורוש נקרא בלשון כשדים ארתחששתא ויש ראיות על זה . על כן יאמר הכתוב הוא אחשורוש שהיה תקיף מהראשון . זאת הודו לא ידענו אם שם מדינה או שם גוי . ודרך מתפסח ועד עזה דרך דרש . כי הכתוב אמר בכל עבר הנהר והזכיר שני הקצוות . מדינה נקראת העיר שהיא מוקפת חומה עם המסילות שהם סמוכים לחומה כאשר אפרש עוד . ויש אומר כי הזכיר הכתוב החשבון המעט לפני הרב כי בתחלה היה מלך על המעט , ואינו צורך כי משפט העברים שיקדימו המעט או יאחרוהו כרצון הכותב כשנות יעקב אבינו : בימים ההם . מעם זה הכתוב כי לא ישב על כסא המלוכה שימצא מנוח רק אחר מלחמות רבות שהיו לו . וכבר כתוב באחרונה וכל מעשה

תקפו שנלחם ונצה. ודבר מרדכי הכל על הספר כתוב. הבירה. ארמון כמו כי לא לאדם הבירה, ורבים בירניות. וזה שושן הבירה איננו העיר שושן כי שושן הבירה הוא ארמון המלך בתוך המדינה שהיא מוקפת חומה, וככה כתוב ואני בשושן הבירה אשר בעילם, ושושן העיר היתה מסלות שאינן מוקפות חומה סביבות עילם, ושם היו היהודים, ולא היו בשושן הבירה בימים ההם יהודים רק מרדכי לבדו, בעבור שבתו בשער המלך קודם שתלקח אסתר כאשר אפרש, ועיני אמר הכתוב והעיר שושן נבוכד, כי רוב העיר היו יהודים, וכן והעיר שושן צהלה ושמחה, כי מה גדולה היתה ליהודים עד שידאג ארמון המלך במפלתם או ישמח בישועתם, וככה כתוב ליהודים אשר בשושן, ויקהלו היהודים אשר: בשנת שלוש, זה לאות כי שתי שנים נלחם, וטעם לכל שריו הרואים פני המלך, ועבריו הם המשרתים לפניו, ומלת הפרתמים פרסית ואם היא עברית טעמה כמו שרים, ושרי המדינות שאינן על המלך תמיד: בהראותו, אין הכתוב מספר כי כל אלה הימים הראה להם עשרו רק ימים רבים על ימי המשטה, ובימים האלה הראה להם תקפו ושיש לו עושר רב ולא ימצא כמוהו רק למלכים, וזהו טעם כבוד מלכותו, וטעם גדולתו שהיה גדול מכל המלכים שהיו לפניו: זבמלארת. באה תיזו בבעלי האליף בסוף כבעלי ההיא, וצדי הנמצאים בשוא כי סמכו בנון הנמצא. ביתן, שם תואר מגזרת בית כמו רתמן והוא סמוך ומוכרת, והוא דרך קצרה ביתן בית המלך, והוא דבק עם הפסוק בהראותו, בשמונים זמאת יום, וזבשבעה הראה עושרו: חור כרפס ותכלת, והוא שראו מעשרו כי היו המצעים והמסכים צבועים למראה עינים רבות, ומלת חור לבן זככה ואורנים חורי, והוא נודע בלשון ארמית, וממנו פניו יחורו, וכרפס עין, אולי הוא כעין כרפס במראה, ותכלת הנה זה העין נמצא אצל המלכים, ונוכל לתקן דרוש הדורש כי לא נודע זה העין רק על ידי אבותינו בצאתם ממצרים. בחבלי בויץ, א' כי היו קווים בדמות חבלים נאחזים עם מראה חור כרפס

ותכלת, ומלת בוך כמו¹ והוא פשתים דקים ימצאו במצרים
 לבדה. וארנמן ידוע והוא ארנמן. על גלילי בסף, עגולות
 כסף נתונות על ראשי העמודים וסביבותיהם. והעמודים היו שש
 והוא שיש, כמו עש שהוא עיש, והרצפות שהמטות עליהם היו
 אבנים יקרות, ואין מהם ידועה אצלנו רק השש הוא השיש:
 והשקות שם הפועל. שונים שם התואר כמו אובדים . . . . .²
 ממנה ביופי ובמוסר: ונשמע פתגם המלך, איננו לשון
 ארמית כי אם לשון עברית, וכמוהו אשר אין עושה פתגם. כי
 רבה היא, אע"פ שהיא רבה, כמו רפאה נפשי כי חטאתי לך,
 כי עם קשה עורף הוא, מלת יתנו שבת אל כל כמו וכל הארץ באו
 מצרימה: וייטב הדבר, טעם הדבר בעיני המלך והשרים
 שנראה להם עצה טובה, ומעם ויעש המלך שנירש ושתי מבית
 המלכות: וישלח, להיות כל איש שורר בביתו, הטעם הנה
 גרשתי המלכה בעבור שלא מלאה תאותי, ומדבר כלשון עמו,
 היה יוצא הכרוז ומדבר כלשון עם ועם כדי שיבינו הכל, או טעמו
 שאין רשות לאדם לדבר רק כלשון עמו, והנה שם שני חוקים שלא
 יאמרו כי על דבר ושתי לבדו שלח:

ב. אחר, כשך מפעלי הכפל והוא שם הפועל כמו רב לכם
 טוב. זכר את ושתי בפה כמו ומשא ה' לא תזכרו עוד, כי רוב
 זה הזכירה היא בלב, אשר עשתה, קמוץ השין בעבור שנזר
 הטעם בו: ואת אשר נזר עליה, שהסירה מנבירה: ויאמרו
 נערי המלך, הם העומדים לפניו תמיד, בתולות הראויות
 למלך, טובות מראה בעיניו, או מראה כלל הצורדה או . . . . .³
 כל הגויה: ויפקד המלך פקידים, מצווים ומעם פקידים שיקחו
 כל טובת מראה ברצונה ושלא ברצונה, אל בית הנשים, שלא

(1) חסרה מלת בד.

(2) כאן חסר דף בבית.

(3) נמהק.

יכנס שם זכר, ושם זה השרים פרסי. תמריקהן, כמעט מריקה או כמו
 תמרוק ברע: והנערה אשר תיטב, ולא היתה יפת תואר מאוד.
 תחת מקומה, ויעש בן, שהפקיד פקידים: איש יהודי, לא
 יקרא יהודי רק מי שהוא ממשפחת יהודה, ונקרא מרדכי בבה
 בעבור היות שבט בנימן עם יהודה והמלכות היתה לשבט יהודה.
 בשושן הבירה, לא היה בארמון המלך יהודי רק זה לבדו, כי
 דיין היה כאשר אפרש, והיהודים היו רבים בעיר שושן. מעם מרדכי
 לא ידענו כי לא הזכירו הכתוב ויש אומר שהוא מור דרוד מור דכי
 מלשון ארמית. בן קיש, הוא שם אבי אביו ואיננו קיש אבי שאול
 לפי דעתי, כי למה ידלג הדורות, ועוד הורה ראוי שיהיה מיחס
 למשיח השם שהוא נכבד מאביו, ובעבור היות בן נוסף למלך בנימן
 על בן יחסרהו ביהם: אשר הגלתה עם יבניה, הוא יהויכין הוא
 בניהו, והנה זקן היה כאשר נלקחה אסתר, כי צדקיהו מלך אחר
 גלות יבניהו י"א שנה ועברו ע' שנה כאשר פרשתי בספר דניאל שלא
 מעה בחשבוננו, ודברי יחיד הם בתלמודנו, ומלך כורש עם דרוש
 ועברו ז' שנים לאחשוורוש ולא ידענו בן כמה שנים יצא מרדכי
 מירושלם, והנה אם אמרנו בן חדש ימים הנו בימי אסתר יותר
 מצ' שנה: ויהי אמן, כמו מגדל, הדסה הוא שמרה מנורת הדס,
 ויש אומרים דברי יחיד כי בת ע"ד היתה כמספר הדסה, והכתוב
 אומר והנערה יפת תואר, היא אסתר תרגום הדסה בלשון פרס,
 ובעבור מלת לקחה דרש יחיד כי לקחה לבית, אולי על מחשבת
 מרדכי דרש הדורש: והנערה יפת תאר, צורת כל אבר ואבר
 יפה ולא אמר יפת מראה רק וטובת מראה על: בן דרש הדורש
 ידקוקית היתה, או מעם הדרש בעבור שמה: ויהי בהשתע
 דבר המלך ודתו, שנתן בכתב, שמו הפקידים שהיו בארמון
 המלך שומרים על אסתר שלא תתחבא כי כבר נראה יפיה, כי
 בארמון המלך היא דרה עם משרתי המלך, על בן כתב בהשמע
 ובהקבץ, וטעם וו ותלקח כפה רפה בלשון ישמעאל כמו ביום השלישי
 וישא אברהם את עיניו, והכתוב הזכיר ותלקח כי נלקחה שלא

ברצונה ושלא ברצון מרדכי: ותיטב, ותשא חסד, היא נושאת
 החסד לא יפרד ממנה כאלו עושה חסד עם כל מי שיביט אליה.
 ויבהל, דרך מהירות, מנותה, כמו מנה אחת, ושבע הנערות
 משרתות אותה ואלו היו שפחות בבית המלך על כן כתוב מבית
 המלך. לטוב, מלת שנוי לרע מהמנהג על כן אמר הכתוב לטוב.
 בירת הנשים, כל זמן שעמדה בבית הנשים והוא חסר בית
 כאשר פירשתי: לא הנידה אסתר עמה שהיא ישראלית ומולדתה
 זה השבט או המשפחה וזאת היתה דעת מרדכי, ויש לשאול אחר
 שראינו כי מרדכי היה מאנשי כנסת הגדולה והוא שלישי (4) לעולי
 גולה עם זרובבל, למה צוה על אסתר שלא תניד עמה, אולי אם
 תניד שהיא מגלות יהודה לא יקחנה אחשוורוש, והנה יש בדברי
 יחיד כי פחד בעבור היותה ממשפחת שאול, ולפי דעתי שכל
 היהודים נבזים היו בעיני המלכות, הלא תראה דבר בלשצר לדניאל
 די מן בני גלותא דיהוד, והנכון בעיני כי ראה מרדכי שהמלך
 לא בקש לקחת בת מלך רק היופי לבדו ולא יחוש מאי זה עם
 תהיה וידע כי אסתר היתה יפה מאוד ופחד שלא ימצא כמוה
 ויקחנה לאשה, ואם היא תניד שלא תאכל פת בג המלך יכריחנה, כי
 אם היתה גברת תוכל להסתיר עצמה, ואחרים אמרו שידע דרך
 הנבואה שתגיע לישראל ישועה על ידה: ובכל יום ויום, לולי
 היות מעלה גדולה אל מרדכי לא היה יושב בשער המלך, והטעם (5)
 שופט כאשר כתוב בדניאל שהיה בתרע מלכא, והוא היה מגדולי
 ישראל כי היה ששי לשרים העולים עם זרובבל, וכאשר ראה כי
 לא נבנה הבית שב אל עילם והיו (6) בשער ארמון המלך קודם
 שתִּקַח אסתר לא היה יכול לבוא לפני חצר בית הנשים כי מי
 יביאנו שם, ולפני החצר היה מתהלך כי לא יכול לראותה בבית
 הנשים: ובהגיע, ואם זו המלה מבנין הכבד אין הפועל יוצא אל

(4) צ"ל ששי כמו בסמוך וכן יש להניח בנדפס.

(5) הסדה מלת שהירה.

(6) צ"ל ולולא היה.

אחר והנה המעם כמו בנעת. ומעם תור כמעם תור האדם כמו עת
 מזומנת שיניע אדם לגדולה שהיא נכונה לו. כדת הנשים, חוק.
 מרוקיהן. שם ואינם פעולים. בשמן המר, איננו מושק כי אין
 לו שמן. ויש אומר כי המעם שמן שיש בו מושק ואיננו נכון, כי
 הכתוב אמר וירי נטפו מור, אולי הוא שמן של עין יריחו: ובזה
 הנערה, ובדבר הזה והמעם שלא תדאג כי הדאגה משחתת הדרת
 פנים: בערב היא. אין מלת שבה ⁷ כי משם יצאה, כי הנה הכתוב
 אומר אשר לא נזלתי אז אשיב, ופי' שני שב אל בית הנשים שהוא
 בית שני, ומעם שומר הפלגשים כי הנערה הבאה אל המלך תהיה
 פלגש לבית המלך לא גברת, והמעם אחר ששכב המלך עמה
 אין ראוי שישכב אחר עמה, ומעם כי אם חפץ ברה המלך אם
 יתאוה לשכב עם פלגש ידועה. ונקראה בשם שהיא ידועה שיש
 למלך חפץ בה רק לא תהיה גברת: ובהגיע תר אסתר בת
 אביחיל, הזכיר שם אביה. אשר לקח לו לבת, שחרה לו
 שחפץ בה המלך, כאדם שאבדה בתו. לא בקשה דבר, חסר
 דגש להקל על הלשון כמו שלחו באש מקדשך, וזה לא בקשה דבר
 רק שכל וענות: בל ראה, המעם הסריסים: ותלקח, שלא
 כרצונה: הוא חדש טברת. כך נקרא בלשון כשדים כי אין
 טבת בלשון הקדש ולא כסלו ולא ניסן, כי לא תמצא אלה השמות
 כי אם בספרי הנולים אל כשדים: ויאהב המלך, מכל הנשים,
 הנבירות שהיו לו גם ושתי בכללם, מכל הבתולות, שנקבצו,
 ובעבור זה הכתוב דרש היחיד שלא היתה בתולה והסברא נכונה
 על שני הדרכים: ויעש, את משתה אסתר, כי נודע כי בעבור
 רוב שמחתו באסתר עשה כן. והנחה למדינות עשה, שם
 כמו מנוחה שהקל מעבודת המלך שהם חייבים לה. משאת,
 דורון, דרך גדולה מגזרת נשיא. כי המלך, כבר פירשתיו:
 ובחקבץ, ושתי נלקחה כדרך אסתר ומעם שנית זו הפעם חשנית.

והמעם כי מרדכי היה שופט בשער המלך עד שלא נלקחה אסתר. אין אסתר מגדת, מעם להזכיר זה פעם אחרת שלא הגידה עמה אחר היותה בבית המלכות, ומעם כאישר היתה באמנה אתו שהיתה עושה מצות מרדכי ורצונו והיא היתה בבית המלכות כאשר היתה רגילה עמו לעשות בנעוריה כאשר אומן אותה. באמנה אתו, מגורת אומן והוא שם כמו עצמה חכמה: בימים, בשער המלך לשפוט, על דרך הכתוב בתורה ועלתה יבמתו השערה, ושמות אלה הסריסים פרסיים. משמרי הסף, שעד החצר הפנימית, ולא הזכיר הכתוב איך נודע הדבר למרדכי, ובעבור היות מרדכי מסנהדרין סמכו בו כי בלשון תואר השם אל מרדכי, והנכון שהיה אדם אחר, לשלח יד להרגו בערמה: ויודע, ויגד על ידי שליח כי לא יוכל להתחבר עמה: ויבקש הדבר וימצא ככה כי בקשו לשלוח יד:

ג. אחר, אחר חמש שנים: גדל, בפתח כמו אבד ושבר בריחיה, והמעם בעושר. וינשאהו במעלה. מעל כל השרים, חסר כסא כאלו כתוב וישם את כסאו מעל כסא כל השרים, וכמוהו נכאך אלהים, והנבואה עודד הנביא, כי ככה משפט המלוכה להיות כסאות לשרי המלכות: וכל עבדי הם השופטים, צוה לו בעבורו כמו אמרי לי אחי הוא: ויאמרו, נערי המלך לא הזקנים ומלת עובר פועל יוצא כי תעבור הגבול ששם המלך, ומלת (8) חוק נתן ולא יעבור אחד מהם אותו: ויהי, ויגידו להמן, הטעם הגידו כי הוא כפה רפה בלשון ישמעאל, כי הגיד להם, זה האות שהיה בכנדי המן צורת צלמי אליל על בן לא השתחוה לו מרדכי, הנה ראינו אברהם השתחוה לבני חת, ואם ישאל שואל למה לא סר מרדכי משער המלך עד-שלא יראנו המן ולא יסתכן בנפשו ובנפשות ישראל, התשובה כי לא יוכל לסור משער המלך כי במצות המלך עומד שם כי מעלה גדולה היתה ואם יעבר מצות המלך יהרג: וירא המן, וימלא, כפה רפה בלשון ישמעאל כאלו אמר נתמלא: חמה, בעבור כי

(8) צ"ל וכמוהו.

הכעס מחמם הגוף: ויבז בעיניו, את עם מרדכי, שהכל סמוכים אליו כי הוא הנרול שבהם בדורו. ויבקש המן להשמיד, שם כלל לכל מיני מות: בחדש הראשון, ניסן, לשון כשדים. פור, לשון פרס ופיי לשון גורל, וטעם לפני המן כי מפיל הנורל היה אחד מבין בדברי הנורלות, ובדברי יחיד כי בחר להרוג את ישראל בחדש שמת בו משה רבינו ולא ידע כי באדר נולד, ואחרים אמרו בעבור חבור העליונים במזל נדי שנים עשר למזל דלי שהוא מזל ישראל, והנכון בעיני כי הנורל מהשם משפמו והאריך הזמן שיעשו ישראל תשובה, ודרך הפשט כי גורל הפיל ואין לשאול למה הפיל בחדש פלוני. גם אדר לשון כשדים: ויאמר המן, נון ישנו נוסף כנון בשנה אפרים יקח. עם אחד מתבודד ואין מתערב עם אחרים. מפזר והוא נבזה כי איננו מחובר במקום אחד, או בעבור שהוא מפוזר יזיק למלך כי יסית העמים שישנו דת המלך כאשר הם עושים, וטעם מפורד שהוא מתפרד במאכליו ובמשקיו. ואת דתי המלך אינם שומרים והנם חייבים מות. ולמלך אין שוה, כי לא יתנו לו מאומה, או טעמו איננו דבר שוה להניחם: אם על המלך טוב דברי. לאבדם, לאבד זכרם. ככר כסף, ידוע מהתורה כי הככר שלשת אלפים שקלים. עשי המלאכה, מלאכת המטבע. גנוי, אוצרות וכמוהו ובגנוי ברומים, וכמו כן אחר גזי המלך והנזן מובלע: ויסר המלך את טבעתו, מעלה גדולה ובה יחתום הספרים. האנני ממשפחת אנג: ויאמר, הכסף שאמרת יהיה שלך, ובדרש כי הכסף הוא העץ ודרש נאה הוא, רק לא אחשורוש נביא, ואין משפט לשון הקדש לדבר בגמטריא: ויקראו, לשון יחיד הפחות לשון פחה⁹ בהא נראה לשון רבים בתיו כמו אבות והטעם בעבור היות אב לשון זכר לא חששו לשום תיו תחת מם וככה אין פחה כי אם זכר: ונשלוח, שם הפועל כמו נשאל נשאל דוד. להשמיד שם כלל. להרג שם פרט ולזכרים ולנקבות כלל ומלת לאבד על

⁹ צ"ל הפחות ליי פחה, והמאמר מוטעה נכ בדרפס.

הבנים להכרית הזכר : פת שגן לשון כשדים כמו נוסחא. גלוי הדבר ומפורסם. עתידים מגזרת 10) בשדה לך : הרצים, לא ידענו מתי הדת נתנה בשושן, על כן לא נוכל לדעת מתי נתענה. ודרש ויעבור לא אכל מצה דברי יחיד הן, ואם אמרנו שהתענה במיז בניסן לא עבר על התורה כי כל ישראל חייבין לאכול מצה ומרורים ליל פסח אם הן בארץ ישראל עם הפסח, וחוצה לארץ אכילתם לזכר, ואכילת המצות ימים שבעה רשות לא חובה רק התורה אסרה החמץ והתירה המצות כדרך ששת ימים תעבוד. והזעיר שושן ששם היהודים כאשר פירשתי. נבוכה בנין נפעל וכמו נבוכים הם בארץ. רק בא שורק תחת חלם כי היה ראוי להיות על משקל נבונים :

ד. ומרדכי, וזו כפהרפת בלשון ישמעאל, ומעם ואפר ששם על ראשו אפר כי איננו דבר שילבשנו אדם. בתוך העיר, שושן או עילם לא בשושן הבירה שהוא ארמון המלך : ויבוא אל שער המלך, שושן הבירה, אולי ימצא שם אחד מסריסי אסתר, ולא נכנס בשער כמשפטו כי משפט המלוכה להתפאר וללבוש בגדי פאר : ובכל מדינה, כבר הזכרתי מעם מדינה ועיר. דבר המלך שנשמע. ודתו שנכתב. אבל גדול שם כלל ופרט אותו וצום ובכי ומספד. יצע לרבים, פועל עבר על משקל יולד לו במצרים, והטעם שהמצע שישבו עליו וישכבו עליו היה שק על אפר : ותבואנה נערורת אסתר, שפחות. ותתחלחל מגזרת חיל, ובא כפול כמו מטלטלך; להלביש את מרדכי הבנדים ששלחה אליו או שיסיר שקו וילבש בנדיו. ולא קבל לעשות : ותקרא אסתר להתך, יש בדברי יחיד שהתך הוא דניאל שנחתך מגדולתו. ואין משפט לשון הקדש להחליף את באות רק אותיות הנוח ושין בסמך כאשר פירשתי בספרי, ועוד שדניאל כבר מת לפי שקול הדעת, כי יצא מירושלים והוא היה יודע כל חכמה כאשר פרשתי בס' דניאל והוא הי' כמו בן מיז שנה וגלה עם יהויקים ונשארו למלכותו ה' שנים כאשר פרשתי, ועברו שנות

צדקיהו ועברו עי' שנה לבבל ומלכות כורש ודריוש וי"ב שנה
 לאחשורוש והנה זקן היה מאוד, אולי היה המעם בדרש כי הסרים
 היה נאמן כאילו דניאל הי' שהיה צדיק בדורו שלא הי' כמוהו:
 ויצא התך, אל רחוב העיר, היא שושן או עילם. אשר לפני
 שער שושן הבירה: ויגד לו, את כל אשר קרהו שלא כרע
 להמן. פרשת הכסף, פי' כמו כי לא פורש. ביהודים, בעבור
 היהודים: ואת פתשגן, אשר נתן בשושן העיר, כי כל מקום
 שאין שם הבירה היא שושן העיר: ויבא התך, אלו היה דניאל
 איך היה עומד לפני אסתר וכאלו שכח חכמתו שאין לו עצה רק הוא
 שליח: ותאמר אסתר להתך, בצווי סתר שלא יודע הדבר: כל
 עבדי, המעם אתה יודע, עבדי המלך, יודעים, וידוע כי שומרי הסף
 לא יניחו להכנס אל המלך מי שלא יקרא, רק לא יוכלו למנוע המלכה
 מבא, אחת רתו, רת אחת יש להם, יושיט, אין לו ריע חוץ
 מהמגלה גם ככה שרביט, ומעמו מטעם המקום, וזו חיה כפה רפה
 בלשון ישמעאל: וינידו, שני סרוסיה הנידו: ויאמר, אל תדמי,
 אל תחשבי, וזאת הדמות אל תעלה על נפשך, בירת המלך,
 בבית המלך: כי אם, רוח, מהצרה לגופם והצלה לנפשם, ממקום
 אחר, מצד אחר או מדרך אחרת, והמעם שיתכן שיבא להם ריוח
 ולא על ידיך, ויש אומרים כי זה רמז לשם המבורך כי קדמונינו
 ז"ל קראוהו מקום עולמו, ואמת כי ככה דבריהם, רק לא מצאנו
 זה השם במקרא, רק נקרא מעון שהוא למעלה, ואילו היה ככה
 מה טעם לומר אחר, ויש שאלה למה לא נכתב השם במגלה
 הזאת, והנאון רב סעדי' ז"ל השיב, כי המלך צוה למרדכי שיכתוב
 המגלה ויעתיקוה בלשון פרס בספר דברי הימים, ואלו היה כותב שם
 השם היו הפרסיים מחלפים אותו בשם עיז, ואת ובית אביך,
 המעם על עצמו ובניו שהיו בארמון המלך, ומי יודע שמא לא
 עלית למעלה הזאת להיות מלכה רק בעבור העת הזאת שתבוא
 ישועה לישראל על ידך: ותאמר, כאשר ראתה כי הדין עמו השיבה
 לו: לך כנום, קבץ וממנו בית כנסת, בשושן העיר, וצומו עלי,

בעבורי . שלשת ימים , עד היום השלישי . לילה ויום , כדרך מערב ועד ערב תשבתו , ונערתני , השפחות , ובכן ואז וכמוהו ובכן ראיתי רשעים קבורים . וכאשר אבדתי דרך התורה שלא אשמרנה סלה , כמו ותאבדו דרך , אבדתי העולם , והטעם אם אמות איני חוששת : ויעבר , עבר מרדכי אל היהודים אשר בשושן , או יש נהר בין שושן הבירה לשושן העיר . ויעש מרדכי שהתענו כל היהודים אשר בשושן : ה . ויהי , ותלבש אסתר מלכות , נכח בית המלך שהוא שם : נכח פתח הבית , שראה אותה מיד : ויהי כראורת כאשר הושיט השרביט לאות שקראה . ותנע בראש השרביט , ככח היה משפט המלוכה : ויאמר , מה לך , שהוצרכת לבוא בלא קריאה . ומד בקשתך , בדבר עתיד : ותאמר אסתר , אל המשתה אשר עשיתי , ושם אמר בקשתי : ויאמר המלך מהרו , פועל יוצא או מהרו לקרוא את המן : ויאמר המלך לאסתר . מה שאלתך וינתן לך , לבטל דבר שעבר , או מה בקשתך לעתיד . אבקש ב' דברים ולא דבר אחד (11) . ותען , שאלתי גם בקשתי היא קשה : אם מצאתי , אשר אעשה להם : ומחר , ואז אנלה שאלתי : ויצא המן , שמח , בעבור גודל מעלתו . וטוב לב בעבור היין . זע מנורת ביום שיוועו : ויתאפק , שכבש יצרו שלא עשה רע למרדכי , בעבור היותו א' מהשופטים כאשר פירשתי : ויספר , יש אומר כי פ' ורוב בניו גודל מעלתם כמו זרבי המלך קרית מלך רב , ואין צורך כי הטעם הוא שיש לו עושר רב ורוב בנים ומעלה יתרה : ויאמר המן , בארה מלת עשתה מלעיל בעבור שהטעם נכרת : וכל זה איננו שוה בעיני מאומה , או איננו מועיל לי , או איננו דבר שוה בעיני . בכל עת שאני רואה שהוא מרדכי שופט שיש לו מעלה גדולה והוא בווה אותי : ותאמר לו זרש אשתו . החלה זרש לדבר כי מנהג הנשים לעשות תאותן ואינן רואות את הנולד . גבר חמשים אמה , שיהיה נראה לחוץ מחצר המן .

(11) מקומו אחר המאמר הסמיך .

ויתלו התולים כמו ויאמר האומר ליוסף . הנה גבוה ככתוב (12) :
 ך . בלילה ההוא , הלילה חלילה שיאמין אחד מחכמינו כי השם
 יישן, רק הדרש שהשם לא יישן ושומר ישראל שהביא סבות לנדר
 שנתו של אחשוורוש עד שינצלו ישראל . ספר הזכרנות דברי
 הימים . כעץ הדעת טוב ורע, היין החמה, ולא הזכיר שהובאו
 הספרים דרך קצרה כמו ויואל משה לשבת : וימצא כתוב חשב
 המלך שלא נדרה שנתו רק בעבור ששנג ולא שילם גמול למטיב
 לו, או נקרא הספר להרויח דעתו : ויאמר, מה נעשה יקר, שם
 עומד על כן הוא קמוץ, ומעם יקר כבוד ומעם גדולה עושר. לא
 נעשה עמו דבר. לא זה ולא זה, וזה היה בבקר כי בלילה אין מנהג
 השרים לבוא אל ארמון : ויאמר המלך מי בחצר, כאשר נמצא
 חצר בלא זכר פנימית לעולם היא החיצונה, ודרך דרש אשר הכין
 לו לנפשו כמו ונשא השעיר עליו : ויאמרו נערי המלך, ויאמר
 המלך יבוא, דרך מוסר המלוכה לעמוד השר אע"פ שאיננו לפני
 המלך על כן כתוב עומד : ויבוא המן, יש אומרים בעבור ויאמר
 המן בלבו שזאת המנלה כתבה מרדכי ברוח הקדש, ויש אומר כי
 הוא אמר זה שהיה בלבו לאוהביו ולאשתו, ולפי דעתי שזאת דרך
 סברא, ויאמר, אשר המלך הפץ ביקרו, תחסר מלת הוא, כי
 הוא שם התואר כמו ומושל בגוים : יביאו המשרתים כמו אשר
 ילדה אותו ללוי במצרים . בו, בעבורו כמו אשר אני רוכב עליה (13),
 כי בעבודה יקרא רוכב, יש דרש על כתר המלכות, ור' מרינוס אמר
 שהמלות הפוכות והנכונות וכתר המלכות אשר נתן בראשו, והנכון בעיני
 שאיננו הפוך, וככה פירושו שירכיבהו על סוס ידוע שרכב עליו המלך
 ונתן על ראש הסוס כתר מלכות על כן לא הזכיר הכתר במעשה,
 כי יספיק זכר הסוס הנודע, כי ככה מנהג מלכי פרס, והעד שאמר
 לו המלך אל תפל דבר מכל אשר דברת, א"כ למה יחסר הכתר :

(12) סרסרו ודרשהו לפני מלת ויתלו.

(13) צ"ל בה והמאמר קשרה להולמו.

ונתזו הלבוש, שם חפועל. הפרתמים פרסית. והלבשו השר עם משרתיו. ברחוב העיר, שושן או עילם: ויאמר המלך, יתכן להיות מהר צווי ויחסר מן מלת קום כמו קום קרא אל אלהיך או יהיה שם כמו, לא תוכל כלותם מהר, וטעם אל תפל דבר שיקרא לפניו: ויקח המן, וילבש, הוא לבדו ולא כאשר אמרו והוא הרכיבו לבדו: וישב אל ביתו אבל וחפוי, כסה ראשו שלא ישא עיניו ולא יראה מרחוק בעבור בשתו וכלמתו: ויספר המן לזרש בתחלה שנתנה העצה לתלות את מרדכי, וחכמיו אמרו קודם האשה כי האשה אינה מתפחדת ולא תרצה לומר דבר רע, וטעם אם מזרע היהודים על דעת רבים אם הוא מזרע היהודים שהרנו אנג ועמלק, כי השאלה היא הלא כתוב מרדכי היהודי, ויש אומרים כי המתיהד יקרא יהודי: עודם, ויבהלו להביאו מהרה, ויש לשאול למה לא אמרה אסתר למלך במשתה הראשון מיה שאמרה ביום השני, התשובה כי היתה מתפחדת מאוד בעבור גדול מעלת המן ופחדה שתזיק לנפשה ולא תועיל לעמה, והנה ראתה שהתענו היהודים אשר בשושן והשם לא קבל תפלתם כי לא ראתה סימן הקבלה, איתרה לדבר אולי ישמע עוד השם את תפלתם וכאשר ראתה שהחל המן ליפול סר הפחד ממנה ואמרה המן הרע הזה:

ז. ויבא המלך והמן לברם ולא שר אחר: ויאמר מה שאלתך מה דבר תשאלי וינתן לך על כן הוא בלשון זכר (14): ותען אין לי שאלה כי אם נפשי להצילה ובקשתי עמי להצילו כי נתן לה רשות לשאול שתיים: כי נמכרנו אני ועמי כמו ימכור ה' את סיסרא לשון מסירה, ואלו חיים נמכרנו הזכרים לעבדים והנקבות לשפחות. אמר אחד מחכמי אפריקי כי פיי הצר כמו צרה שהוא שם כמו צר ומצוק מצאוני והטעם אילו לעבדים ולא להריגה הייתי מחרישה. כי זאת הצרה הייתי סובלת כי לא היתה שווה בעיני שאביא נזק מחשבות וצער על המלך, ויש אומר כי הצר שמכרנו להריגה לא יחוש שיבא

נזק למלך או שהצר לא יוכל להועיל למלך בבא הנזק לו ומלת נזק ידועה בארמית : ויאמר הזכיר ויאמר פעמים שבכעסו אמר פעם אחר פעם כמו ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר. מי הוא זה ואי זה הוא. אם הוא במלכותי ברשותי. מלאו לבו. דרך התולים כי המעם חוסר לב : ותאמר, צר בפרהסיא ואויב בסתר. נבעת, כמו ובעתתו רוח רעה. והמעם הפחד שיבא פתאום : והמלך שב מגנת, והמן נפל על המטה, יש אומר שהמלאך דחפו ונפל ויא כי נפל על פניו לפניה והנכון כי בראותו. המלך ששב נפל מרוב פחדו והיה מבקש רחמים מאסתר בעבור היות הנשים רחמניות יותר מהזכרים : לכבוש, כמו וכבשה והמעם כאילו היא ברשותו לעשות בה הפצו. חפו, כסו ככה מנהג המלכים כאשר יכעסו יכסו המשרתים את פניו שלא יפגעו עיני המלך בעיניו : ויאמר חרבונה, דברי יחיד כי חרבונה הוא אליהו ז"ל, ולפי דעתי שהמעם שזה הסרים הוא הזכר בתחלת הספר כי הוא מהז' הסריסים עשה טובה לישראל ובאה ישועה על ידו כאלו אליהו ז"ל היה שהוא המבשר בבוא הישועה : ויתלו את המן, הסריסים הזכרים למעלה, וכף שככה עיקר ובאה כף והשכותי דגושה להתבלע הכפל :

ח. ביום ההוא, ארץ בית המן, כמו שה לבית אכורת או בית עשרו. מה הוא לה, שהוא דודה : ויסר המלך הטבעת שבה יחתום המלך והיא מעלה גדולה : ותוסף אסתר, בעבור שאמררה ועמי בבקשתי אמר הכתוב ותוסף : ותפל לפני רנליו, ברצונה כמו וישמע משה ויפול על פניו. להעביר את רעת המן להשיב את הספרים על כן אמר המלך אין להשיב, ואת מחשבתו, שלא ייהרגו היהודים : וכשר כמו כשרון המעשה : כי איכבה, אולי כף איכבה נוסף כבר כסף 15) הירדן ובית בבת עינו, ברעה בדבר הרעה דרך קצרה, את עמי הזכרים ומולדתי הנקבות על כן כתוב באבדן בלשון נקבות : ויאמר המלך, יש לשאול איך יוכל המלך

להשיב את הספרים ואין ככה דת מדי ופרס וככה אמר אין להשיב. והתשובה שרמזו למרדכי המלך מה יעשה והוא שיכתבו ספר שהמלך אמר להמן שיהרגו היהודים את אויביהם ב"ג לחדש אדר, וכאשר היתה טבעת המלך ביד המן הפך הדברים וכאשר נודע למלך הדבר צוה לתלות את המן בעבור ששלח ידו ומחשבתו ליהודים, וכבר רמזו קדמונינו ז"ל למעם הזה לולי אנרות הראשונות לא נתקיימו האחרונות. והנה די למרדכי ולישראל שינצלו ולמה יהרגו עוד שונאיהם, רק לא יתכן שינצלו אם לא תעשה דת המלך וזהו, הנה בית המן נתתי לאסתר, בעבור שהוא מדבר עם שניהם¹⁶ ואתם כתבו לא אדע עצה שתעשו רק ככה כי לא אוכל להשיב הספרים שכבר נכתבו: ויקראו ספרי המלך. הוא חדש סיון, לשון כשרים, ואל היהודים להיותם עתידים, ומעם לאמור אל היהודים, ככתבם וכלשונם, בעבור כי ישראל בנויים לא יתחשב: ויכתב בשם המלך, רבבי הרכש, מרכש המלך הנבחר, האחשתרנים הם הפרדים, הרמכים הם הסוסיות, כי כל פרד שאביו חמור ואמו סוסיא טוב הוא מאשר אביו סוס ואמו אתון, וכבר הזכיר בעל חכמת התולדות מעם זה, וידענו כי הרמכים הם הסוסיות מלשון קדר, כי לשון הקדש עמה מתערבת, וא"כ המעם הרצים בסוסים הם שהם רגילים להריץ הסוסים הם רוכבי הפרדים מהירים: אשר נתן המלך, בכל עיר ועיר, שם כלל למדינות ולכפרים, להשמיד להרג לאבד כלל ופרט, את כל חיל גדודי, הצרים אתם, שצררו אותם קודם זה הזמן: ביום אחד כדרך שכתב המלך בתחלה שהפך עצת המלך: פתשגן הכתב גם זה לשון ארמית והטעם נוסחא, מעם זה כי לא כתבו הסופרים ספרים קב"ז כמספר המדינות, גלוי לכל העמים, שלא יוכל עם למנוע את ישראל מהרוג באויביהם: הרצים, יצאו מבהלים, שלא כרצונם וכל זה עשה מרדכי בעבור להסיר אבל ישראל, ומעם שנתנה הדת בשושן הבירה, אם כן בארמון המלך נתנה הדת אין יכולת באדם לערער: ומרדכי, תכלת, אמרו המעתיקים שהוא עין חלוזן.

¹⁶ מקומו אחר המאמר הסמיך.

גם הם אמרו כי פתיל תכלת אינו מעכב. ויתכן שזה העין קרוב אל עין השמים. וחור לבן. ותכריך עטוף וזאת הלשון ידועה בפי קדמונינו ז"ל. בוץ הוא הבד הנמצא במצרים והוא מין דק ממיני הפשתים. והעיר שושן ששם היהודים. צהלה להרים קול כזהלת הסוסים. ושמחה בלב: ליהודים היתה אורה. כאדם שהיה בחשך ונפקחו עיניו. ושמחה בלב. וששן בפה לנגן. ויקר לעיני העמים: ובכל מדינה ומדינה. דבר המלך בלא כתב. ודתו הכתב. ויום טוב לאכול מעדנים. מתיהדים, שבים לתורת יהודה או מתיחשים אל יהודה אולי ינצלו בתוך שנים העשר 17):

ט. ובשנים עשר, אשר שברו כמו עיני כל אליך ישברו. ונה פך הוא שם התאר מבנין נפעל בעבור הוו: נק הלו היהודים, הנה נתברר כי המדינות בכלל הערים, כי כתוב בעריהם בכל מדינות: וכל שרי המדינות, ועשי המלאכה, מטבע ובניינים, מנשאים את היהודים, והזכיר פחד מרדכי, כי הם ידעו מעלתו יותר מאנשי המדינות בעבור היותם קרובים אל המלכות: כי גדול, שם התואר, רק הולך וגדול הטעם הולך הלוך וגדול שם הפועל: ויכו היהודים, מכת חרב והרג במיתות משונות, ואבדן הנשים והטף: ובשושן הבירה, אחר שבאה הרוחה לישראל בשושן הבירה, או באו מעיר שושן והרגו בארמון המלך שונאיהם: ואת פרשנדתא, מפרש היה בספרד פרשנדתא פרשן לחוק, ואלה דברי רוח כי השם הוא פרסי: ואת ארידתא, וככה אמר כי ארידתא הוא ארי החוק והנה מה יאמר במלת פרמשתא וגם באחרים: ואת ויזתא, זו דנחון ידועה היתה ככה גדולה בעבור שהיא חצי אותיות התורה, רק זו ויזתא לא ידעתי טעמה, והדרש ידוע, ויש אומרים כי בן שש שנים היה נבזה מכל אחיו: עשרת בני, ובבזה של חמש מאות איש עם עשרת בני המן וששו ככה שיתרצו אל המלך בהון הנהרנים: ביום ההוא, שונאי

ישראל הנידו את הדבר למלך אולי יכעס על ישראל ובעבור זה בקשה
 אסתר לעשות כדת היום: ויאמר המלך, הרגו הזכרים ואבד את
 בניהם, ואין מלת מה עשו שאלה רק הטעם אחר שעשו ככה בארמון
 המלך על אחת כמה וכמה בשאר מקומות, וכל זה עשיתי בעבור
 אהבתך ובקשי עוד: ותאמר, ליהודים אשר בשושן שיהרגו
 הנשאים משנאיהם בשושן העיר. על העין, וטעם העין ולא אמר על
 עין ככתוב בדברי הסריסים שנתלה כל אחד ואחד על העין הידוע
 שנתלה עליו המן או כולם נתלו על עין אחד כי גבוה היה. יתלו היהודים:
 ויאמר המלך להעשות כן ותנתן דת, כתב יצא מאת המלך התום
 בטבעתו אל שושן העיר: ויקהלו, לא הזכיר הכתוב בתחילה כמה
 הרוני שושן ביום 18) כי בכלל נכנס המספר הוא הכתוב אחרי כן:
 ושאר היהודים, שאר בעבור כי רבים היו בשושן העיר והם היו
 גדולי ישראל, ונוח מאיביהם, מואחר בטעם כמו וירום תולעים ויבאש
 והטעם וכבר הרגו הרונ בשונאיהם כי שם הפועל יפסיק: ביום שלשה
 עשר, ונוח, טעם נוח שעמל רב הוא להרוג השונאים: והיהודים
 אשר בשושן העיר לברם נחו יום ט"ו. על כן היהודים הפרזים
 שאינם במדינות עושים י"ד. מנות, הלק ממאכלו המזון: ויכתב
 מרדכי לבדו כתב אחד בעבור ימי הפורים: לקים, מן
 הבנין הכבד הדגוש, ואין ראיה מזאת המלה כי פועל קל משולש
 כי הם שנים שרשים כמו הלוך אלך עמך, וצורה לשמות ביום
 ט"ו בעבור כבוד היהודים שיעשו אנשי הדורות כמעשיהם. כימים
 אשר, כימי המספר מהחדש שלא יוסיפו ולא יגרעו ושיעשו זה
 בחדש אדר ולא בחדש אחר, ויא' כי מכאן רמז לעשות פורים
 בכל שנה מעוברת באדר הסמוך לניסן והטעם בסוף השנה.
 לרעהו, שיש לו, ולא בינים שאין להם, והמלה מזורת אם
 תאבו כי הם מתאווים לכל דבר בעבור שאין ידם משנת: כי המן,
 הטעם להזכיר פלאי השם איך הציל את ישראל מיד המן על כן אמרו

18) חסרה מלת הראשון, וטעמו לפי פירשו שהבדיל בין עיר לבירה.

חכמים זל קריאת המגלה כקריאת ההלל, להמם טרם בא הזמן, ולא בדם במועד הנזכר: ובבאה, יש אומר בכוא אסתר לבקש על עמה, אמר המלך שיכתב בספר, ישוב מחשבתו הרעה על ראשו ותלו אותו ועוד יתלו בניו, או טעם ובבואה כאשר נגזרה זאת הנזרה וזה המעשה לפני המלך אמר המלך שיכתב בספר זכרונות שנתלה המן ובניו והוא הנכון בעיני: על כן, פורים, בעבור היותם שני ימים, ושב לפרש מלת על כן והוא על כל דברי האגרת הזאת, ומה ראו על ככה, הם שראו זה המעשה ואחרים קבלו מהם וזהו ומה הניע אליהם: קימו ימי הפורים, וקבלו הם זרעם שיעשו ככה בכל שנה והגרים הם הנלויים עליהם וכמו ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה', ולא יעבור אין רשות לאדם שיעבור זה החק ויא לא יפסוק החק, והראשון הוא נכון בעיני, להיות עשים את שני הימים, לתקן המאכלים והמשתה כי אין כח לעשות היום, וכמו לעשות את יום השבת, שיתקנו עד שישבתו, וככה וימהר לעשות אותו, ככתבם רמז לקריאת המגלה: והימים האלה נזכרים ונעשים, נזכרים שלא ישכחו ונעשים כאשר פירשתי, לא יעברו, אין כח לשליטים שיעבירו הפורים מתוך היהודים, או תהיה מלת יעברו פועל עומד והמעם לא יסורו, וזכרם, שיזכרו בו כל הנסים ככתוב בדברי קבלת אבותינו: ותכתב, הטעם ששמרו ישראל דת הפורים שנים ידועות ואחר כך הניחוהו על כן הוצרך מרדכי שביקש מהמלכה שיפחדו ממנה יותר שתכתוב אל היהודים, כי בתחלה מרדכי לבדו כתב, וזה טעם את כל תוקף והיא אגרת שנית למרדכי, והעד על זה הפירוש ומאמר אסתר קיים דברי הפורים כי לולא מאמרה כבר היו נשכחים: וישלח מרדכי בתחלה, דברי שלום, ינהם אוהבי שלום ישראל כאשר יקיימו מה שגזרו על נפשם אז יהיה ביניהם שלום ויעשו דבר אמת לשמור היוצא מפיהם, וטעם כאשר קיים עליהם מרדכי פעמיים, והנה ישראל התענו בתחלה בניסן, וחכמים זל תקנו התענית ביזם הפחד, אולי בקבלה היה שהתענו ישראל ביום יג, ואין טעם דברי הצומות על ג' ימים שהתענו רק הטעם על ד' הצומות שהם

צום הרביעי וצום החמישי וצום הז' וצום הי' כי נביא לא צוה שיתחנו
 רק הם קבלו על נפשם ועל זרעם להתענות בהם בכל שנה . וכאשר
 קבלו הצומות ככה קבלו ימי הפורים להיותם בהם שמחים . וטעם
 זועקתם שהיו זועקים בתפלתם . דברי הצומות כמעט כי צמתם
 וספור : ומאמר . טעם מאמר! שהיא לא חתמה שמה כאשר עשה
 מרדכי . ונכתב בספר . זאת המגלה שיקראוה ישראל בכל שנה
 ככתוב בדברי הקבלה :

י . וישם . יתכן שמרדכי נתן למלך זאת העצה . אומרים כי המה (19)
 הביאו הפקידים אל מרדכי . ומלת על מושכת אחרת עמה כאלו כתוב
 ועל איי הים . כמו ובחמתך תיסרני . והנה הארץ היא הגדולה : וכל
 מעשה תקפו . לשון הקרש כמו ואם יתקפו האחד והטעם הנצות .
 ונבורתו . נבורת הלב . ופרשת פירוש והטעם כל כך היתה
 מעלתו שנכתבו דבריו בספר דברי הימים למלכי פרס ומדי . כי
 מרדכי . המלך דומה לאחד שאין דומה לו והקרוב אליו השני
 במעלה כדמות שנים . ותחתיו השליש שהוא כמו השלשה . ונדול
 ליהודים . כי חכם גדול היה . ורצוי לרוב אחיו . כי אין יכלת
 באדם להתרצות לכל אחיו כי כל אחד בקש ממנו בעבור נודל מעלתו
 מדה שהוא ראוי לעשות ואשר איננו ראוי לעשות . אין יהודי שידרוש
 ממנו שיעשה לו טוב רק הוא מעצמו היה דורש לעשות טוב להם .
 זרעו הם הבנים . והנה ככה היתה ענותו כי הוא דובר שלום והטעם
 נותן שלום בתחלה ואפילו לבניו הידי מקדים שלום : תם .

(19) צ"ל יש אומרים כי המס .